

Economische sociologie en institutionele economie

The Handbook of Economic Sociology,

onder redactie van Neil J. Smelser en Richard Swedberg, Russel Sage Foundation: Princeton University Press, 1994, ISBN 0 691 034 486, 835p., f 88,20.

The Elgar Companion to Institutional and Evolutionary Economics,

onder redactie van Geoffrey M. Hodgson, Warren J. Samuels en Marc R. Tool, Edgar Elgar, 1994, ISBN 1 852 784 393, twee delen, 453p. en 391p., f 330,75.

De laatste jaren is er sprake van een renaissance van de studie van economische verschijnselen vanuit een sociologisch en institutioneel perspectief. Dit is in tegenstelling tot enkele decennia geleden toen er nog sprake was van een 'wederzijdse vervreemding' van de economie en de sociologie, en Schumpeter in 1954 geksheerde dat economen hun 'primitieve sociologie' en sociologen hun 'primitieve economie' hebben. Het *Handbook of economic sociology* onder redactie van de sociologen Neil Smelser en Richard Swedberg vormt de neerslag van de meest recente ontwikkelingen in de 'nieuwe' economische sociologie. Het handboek bestaat uit 31 hoofdstukken, die in drie delen 835 overvolle bladzijden bestrijken. Hier wordt deze publicatie vergeleken met een recent institutioneel economisch overzichtswerk, *The Elgar companion to institutional and evolutionary economics* onder redactie van de economen Geoffrey M. Hodgson, Warren J. Samuels en Marc R. Tool. De *Elgar-companion* bestaat uit twee delen, die in 844 pagina's 176 centrale begrippen en leidende auteurs in het veld bespreken.

Uit beide publicaties blijkt dat het grensgebied van de economie en de sociologie wortels heeft die teruggaan op het werk van politiek economen als Karl Marx en Adam Smith, en sociologen als Max Weber en Emile Durkheim. Vooral de laatste decennia worden de disciplinegrenzen intensief verkend. Zo hebben vooraanstaande hedendaagse economen als Hirschman, Arrow en Akerlof geprobeerd een sociologisch perspectief in hun beschouwingen te betrekken. Voorts is in de economie

met het werk van Oliver Williamson een 'nieuwe institutionele economie' ontstaan met aandacht voor de condities waaronder bedrijven en markten ontstaan en efficiënt functioneren. Dit betekent volgens de redactie van het handboek dat de (main stream) economen voor het eerst 'sinds het einde van de negentiende eeuw' weer aandacht aan sociale instituties schenken. Paul Dimaggio merkt in zijn bijdrage bovendien op dat de economen de laatste jaren tweemaal zoveel naar het verschijnsel 'cultuur' verwijzen als voorheen (*Handbook*, p.29). Omgekeerd zijn economische zienswijzen doorgedrongen in de sociologie, bijvoorbeeld in de rationele keuze-benadering van auteurs als James Coleman en Michel Hechter. Deze ontwikkelingen roepen vragen op over de afbakening en definiëring van deze wetenschapsgebieden. Welke onderwerpen worden bestudeerd en vanuit welk perspectief? Wat zijn belangrijke veronderstellingen en dominante redeneringen? Welke auteurs begeven zich op dit terrein en door welke personen of tradities laten zij zich inspireren? Is er sprake van een groeiende wetenschappelijke interdisciplinariteit?

Het gaat in de economische sociologie en de institutionele economie om een aantal kernproblemen in de sociale wetenschappen. Steeds komt de vraag terug hoe het economisch en maatschappelijk handelen van mensen en organisaties kan worden verklaard. Daarbij wordt gewezen op de betekenis van instituties zoals de wet- en regelgeving, sociale normen en culturele patronen voor economisch gedrag in uiteenlopende velden zoals de arbeidsmarkt, de organisatie van bedrijven en het functioneren van het overheidsbeleid.

Beide benaderingen worden geplaatst tegenover de neo-klassieke economie-beoefening. Smelser en Swedberg sommen nog eens het al oude rijtje met verschilpunten tussen de neo-klassieke economie en de economische sociologie op (*Handbook*, p.4-8):

1. Het analyse-niveau van de economische sociologie betreft groepsrelaties, instituties en de samenleving. Economische actoren worden 'interdependent' verondersteld. Dit impliceert een breuk met het atomistische methodologisch individualisme van de neo-klassieke economie.
2. Rationeel, nuts-maximaliserend gedrag is niet een veronderstelling, maar een variabele, die verklaring verdient.
3. Economisch handelen wordt niet alleen beperkt door schaarste of technologische restricties, maar wordt ook beïnvloed door de sociale structuur die betekenis geeft aan het handelen.
4. Het economisch leven wordt beschouwd als een integraal onderdeel van de samenleving. Dit betekent dat er in tegenstelling tot de *main*

stream economie niet van onveranderlijke maatschappelijke parameters wordt uitgegaan.

5. De doelstelling van de analyse is beschrijvend en verklarend van aard. Dit is in tegenstelling tot de voorspellende intenties van de *main stream* economie-beoefening.

6. Er worden verschillende methoden van onderzoek gebruikt. In tegenstelling tot de data die de *main stream* economen gebruiken in hun formele *clean models*, is er vaak sprake van gegevens die door de *dirty hands* van de onderzoeker zelf in kaart zijn gebracht. Het gaat daarbij soms om het 'meten van het onmogelijke', bijvoorbeeld de omvang van de informele economie (p.438), of de morele opvattingen van bedrijven (p.466-468).

Deze plaatsbepaling leidt in beide boeken tot een aantal grensconflicten van redactionele aard. Zo wordt Williamson's transactiekosten-benadering tot de neo-klassieke theorie gerekend (*Elgar-companion* I: p.xv), maar beide publicaties negeren deze benadering niet. In het handboek mag Williamson zelfs persoonlijk zijn eigen vraagstelling beantwoorden, namelijk onder welke condities bedrijfsorganisaties een duurzaam karakter hebben. Volgens Williamson's strict neo-klassieke instrumentarium en begrippenkader luidt het antwoord op deze vraag dat bedrijven bestaan omdat ze economische transacties efficiënt organiseren, efficiënter althans dan andere organisatietypen.

James Coleman geeft in het handboek aan dat Williamson's organisatie-theorie slechts een *niche* vult in de bredere rationele keuze-sociologie. De rationele keuze-sociologie deelt met de neo-klassieke theorie het methodologisch individualisme, het uitgangspunt van de nuts-maximalisering, en de concepten van het sociale optimum en het systeem evenwicht. Volgens Coleman echter reikt de rationele keuze-benadering verder dan de neo-klassieke theorie; zij ontleent ook een viertal centrale elementen aan de sociale wetenschappen. Ten eerste onderkent de rationele keuze-sociologie de mogelijkheid dat individuen hun nut of welbevinden kunnen optimaliseren door de zeggenschap over hun handelen (*control*) op te geven. Coleman verwijst daarmee naar het vertrouwen dat een persoon in een andere persoon kan stellen (bijvoorbeeld een charismatisch leider). Ten tweede maakt de rationele keuze-sociologie gebruik van het begrip 'sociaal kapitaal' dat verwijst naar de sociale normen die de inhoud van de relaties tussen individuen beschrijven. Ten derde bestudeert de rationele keuze-sociologie de oorsprong en de verdeling van sociale rechten. Door de aandacht voor dit punt pretendeert deze stroming ook conflicten te kunnen bestuderen, hetgeen buiten de

reikwijdte van de neo-klassieke theorie valt. Tenslotte is er in de rationele keuze-benadering aandacht voor de betekenis van instituties, die de verbinding leggen tussen individueel gedrag en maatschappelijke uitkomsten. Coleman pretendeert aldus de betekenis van maatschappelijke structuren voor individueel handelen (macro-micro relatie) en het effect van individueel handelen voor maatschappelijke uitkomsten (micro-macro relatie) te kunnen analyseren.

In het handboek is ook plaats ingeruimd voor de institutionele economie. Richard Nelson en Geoffrey Hodgson laten in hun afzonderlijke inleidingen zien dat de institutioneel en evolutionair georiënteerde economie het met de rationele keuze-benadering niet eens kunnen zijn. De studie van economische ontwikkeling leert volgens Nelson dat veel veranderingen niet op basis van calculerende afwegingen maar op basis van *trial and error* leergedrag tot standkomen. Daarnaast zijn er volgens de evolutieleer niet één maar dikwijls meerdere evenwichten die gegeven de menselijke natuur vaak van een tijdelijk karakter zijn (*Handbook*, p.111). Ook Hodgson gaat tekeer tegen de neo-klassieke theorie. Ten eerste verwerpt de institutionele economie de gedragsveronderstelling van het rationele, maximaliserende individu met vaste preferenties. Volgens deze auteur ligt de ontologie van de institutionele economie niet in de exogene en atomistische gedragsveronderstelling maar juist in de holistische en organistische concepties van individueel gedrag die endo-geen of contextueel zijn bepaald. Ten tweede is er in plaats van de exclusieve nadruk op evenwichtstendenties, aandacht voor Myrdal's idee van 'cumulatieve gevolgen'. Ten derde worden de neo-klassieke veronderstellingen over onzekerheid en informatie als te simplistisch beschouwd (*Handbook*, Hoofdstuk 3; *Elgar-companion*, II: 128-133). Het is opvallend dat de *Elgar-companion* zich niet expliciet uitlaat over de methodologische uitgangspunten van deze institutionele en evolutionaire economiebeoefening. Er is een hoofdstuk waarin wordt gemeld dat 'the current state of malaise in economics' vraagt om een nieuw methodologisch perspectief (deel II, p.67-71). Met name de veronderstelling van het 'gesloten systeem' krijgt het te verduren, maar tot de concretisering van uitgangspunten komt het niet.

Wat rechtvaardigt beide publicaties? De *Elgar-companion* plaatst de institutionele en evolutionaire economie in de traditie van Veblen, Commons en Myrdal, aan wie het boek is opgedragen. De institutionalisten worden daarbij onderscheiden naar generatie ('oud' en 'nieuw'), en naar geografische spreiding ('Verenigde Staten' en 'Europa'). Volgens de redactie is dit de eerste publicatie die deze ontwikkelingen integraal

bundelt. Er is expliciet geen *ex cathedra* uiteenzetting over de plaatsbepaling of relevantie van het boek.

Het handboek plaatst de economische sociologie in de traditie van de klassieke sociologen Marx, Weber, Durkheim en Parsons, alsmede in die van economen als Polanyi en Schumpeter. In tegenstelling tot een eerdere publicatie *The sociology of economic life* (Granovetter & Swedberg, 1992) wordt nu geen onderscheid gemaakt naar verschillende stromingen binnen de economische sociologie. De claim van Smelser en Swedberg is eenvoudig dat er bij de sociologische studie van het economisch leven vooral op de terreinen van 'social networks', 'gender', de 'cultural context' van markten en organisaties en mogelijk ook 'the ecological perspective', zoveel empirische voortgang is geboekt dat deze terreinen mede centraal zijn komen te staan in het studiegebied van de economische sociologie (*Handbook*, p.3). Zo blijkt bijvoorbeeld uit het hoofdstuk over 'economie en milieu' dat economisch georiënteerde besluitvormings-theorieën en cultuur-sociologische benaderingen met elkaar in gesprek zijn geraakt, bijvoorbeeld over de perceptie van burgers ten aanzien van het risico van een mogelijke milieu-ramp.

In het handboek wordt het studieveld van de economische sociologie afgebakend naar 'de toepassing van sociologische begrippen, variabelen en verklarende modellen op het geheel van activiteiten van produktie, distributie, ruil en consumptie van schaarse goederen en diensten' (p.3). Dit maakt dat het object van de economische sociologie erg breed is. Het gaat over de plaats van de economie in maatschappelijk perspectief, over de organisatie van markten en bedrijven en tenslotte om thema's waar het economisch en het maatschappelijk leven samenkomen, zoals bijvoorbeeld de inkomensverdeling, de verzorgingsstaat, het onderwijs, het leefmilieu en de betekenis van culturele en religieuze verschillen voor economische processen.

Kernpunt in het onderscheid tussen de economische sociologie en de institutionele economie enerzijds en de neo-klassieke economie anderzijds is dat er andere vragen worden gesteld. Centraal staat hier de relatie tussen economisch gedrag en de institutionele omgeving van het handelen. Markten en organisaties worden als sociale structuren beschouwd, als 'social phenomena in their own right'. Het gaat daarbij niet alleen om efficiëntieproblemen, het gaat juist om vraagstukken van economische ontwikkeling en verandering. Steeds worden handelingsprocessen op micro-niveau in verband gebracht met uitkomsten op macro-niveau. Vragen die daarbij worden gesteld zijn bijvoorbeeld: wat voor markt- en organisatietypen bestaan er? Hoe zijn die ontstaan? Wat voor structuur hebben die? Welke actoren en regels houden die in stand? Wat is daar-

van de economische en maatschappelijke betekenis? En is dat in de etnische segmenten van de Westerse samenleving of in China, Japan of Zuid-Korea wellicht anders? Volgens de socioloog Harrison White kan de neo-klassieke ruiltheorie deze vragen niet beantwoorden, omdat juist aspecten als 'conflict' en 'sociale regulering' zoals die al door Weber werden geclassificeerd en bijvoorbeeld door Schumpeter werden uitgewerkt, van belang zijn om ontwikkelingen in organisatiestructuur en marktwerking te begrijpen. In het handboek worden veel nieuwe vragen gesteld, bijvoorbeeld, 'Hoe kan de flexibilisering van de arbeid worden verklaard?' (Hoofdstuk 12); 'Wat betekent het overheidshandelen voor de ontwikkeling van de informele economie?' (Hoofdstuk 17); 'Hoe en waarom komen 'business groups' tot stand?', (Hoofdstuk 18); 'Wat betekent het begrip 'performance' in de economie en de sociologie precies?' (Hoofdstuk 22), en 'Wat is de relatie tussen verzorgingsstaat en arbeidsmarkt?' (Hoofdstuk 29).

Een dergelijk uiteenlopende vraagstelling maakt dat de methodologie van de economische sociologie 'fundamenteel eclecticisch en pluralistisch' is. 'Er is geen dominante benadering aan te wijzen' (*Handbook*, p.18). Men zou kunnen stellen dat de analyse zich richt op de verklaring van de verscheidenheid en het feitelijk functioneren van organisatie- en markt vormen in het economisch leven, zowel in de tijd als in de ruimte. Daartoe wordt gebruik gemaakt van sociologische en historische studies waarin op consistente, parsimoniaanse en accurate wijze wordt geredeneerd met behulp van verifieerbare causale mechanismen (vrij naar *Handbook*, p.283).

Een van de belangrijkste ontwikkelingen in de economische sociologie is de progressie op het gebied van de netwerk-theorie. De netwerk-theorie keert overal in het handboek terug maar wordt opvallend genoeg maar zeer terzijde aangestipt in de *Elgar-companion* (bijvoorbeeld ter illustratie in de hoofdstukken over ondernemingsconcentratie en publieke nutsvoorziening). Hoewel Barnes zich in 1972 nog afvroeg of het bij netwerken om een metafoer, een methode of een theorie gaat, is de keuze van Hodgson cs. om de netwerk-theorie niet afzonderlijk in de *Elgar-companion* te bespreken een jammerlijke ommissie.

Volgens het handboek kunnen in de netwerk-theorie twee benaderingen worden onderscheiden. Enerzijds worden netwerken gebruikt als analyse-instrument om de economische relaties binnen en tussen organisaties te belichten. Centraal staat daarbij de aandacht voor onderlinge machts- en afhankelijkheidsverhoudingen (bijvoorbeeld dubbelfuncties in de industrie). Anderzijds worden netwerken, naast markten en organisaties, als 'form of governance' beschouwd. Hierbij wordt verwezen

naar de bestuurlijke samenwerkingsverbanden tussen op het eerste oog onafhankelijke actoren, bijvoorbeeld in de industrie (strategische allianties, joint ventures, subcontracting); op de arbeidsmarkt (bijvoorbeeld de allocatie van werkzoekenden); en in de overheidsbureaucratie (bijvoorbeeld public-private partnerships). De inhoud van deze relaties wordt niet alleen bepaald door prijzen of gezag, maar ook door sociale factoren als vertrouwen, wederzijdse geloofwaardigheid en reputatie (*Handbook*, Hoofdstuk 15).

De betekenis van de netwerk-literatuur is niet zonder meer aan te geven, daarvoor is ze te wijd in opzet en concept. Wel blijkt met name Granovetter's herwaardering van Polanyi's concept van *embeddedness* van groot gewicht. Dit begrip wijst erop dat economisch handelen plaatsvindt in netwerken van sociale relaties, die de totale structuur vormen. Het actuele theoretisch debat over *embeddedness* betreft de vraag hoe de inhoud van deze sociale relaties kan worden onderscheiden van zijn structuur. Het gaat daarbij om het probleem of sociale relaties inhoudelijk cognitief, cultureel of politiek zijn bepaald (*Handbook*, 270). Dit probleem is overigens ook een kernpunt in het actuele neo-institutionalisme debat in de sociale wetenschappen. Waar rational choice georiënteerde wetenschappers wijzen op de betekenis van doelgericht individueel keuze-gedrag om maatschappelijk uitkomsten te begrijpen, stellen historisch georiënteerde institutionalisten dat de preferenties van actoren in bijvoorbeeld beleidsnetwerken contextueel bepaald zijn, terwijl sociologen wijzen op de inbedding van economisch gedrag in bredere culturele patronen, waardoor het handelen doorgaans een gewoontegedrag, vanzelfsprekend en routinematig karakter heeft.

Een tweede probleem in de netwerk-theorie is een punt dat feitelijk in de hele geschiedenis van de politieke economie van belang is geweest maar recentelijk door Fligstein weer is onderstreept, namelijk dat bij de analyse van netwerken, markten en organisaties ook een meer algemene wettelijk-politieke dimensie moet worden geïntroduceerd. Het gaat erom te weten hoe actoren in een netwerk hun wereld zien en op welke manier de politieke omgeving (eigendomsverhoudingen, bestuursorganen, en regelgeving) de mogelijkheden van het handelen beïnvloedt (*Handbook*, p.270).

Ik vermoed dat de keuze van Hodgson, Samuels en Tool om de netwerk-theorie in de *Elgar-companion* niet in een afzonderlijk hoofdstuk te presenteren hiermee te maken heeft. In de *Elgar-companion* wordt er voortdurend gewezen op het belang van wet- en regelgeving, normen en waarden, routines, cultuur, machtsverhoudingen en technologische ontwikkelingen voor economische processen, zoals dat past in de traditie

van Veblen en Commons. Tevens worden de veronderstellingen van de rationele keuze-benadering (over de aard van kennis, informatie, en rationaliteit) stevig bekritiseerd. Het lijkt dan ook geen toeval dat de institutionele en evolutionaire economie inspiratie zoekt, niet zozeer bij een geamendeerde en gesociologiseerde rationale keuze-theorie, maar bij de evolutietheorie zoals die is voortgekomen uit de (socio)biologie en de thermo-dynamica. Wellicht om deze reden ook, worden in de *Elgar-companion* hoofdstukken gewijd aan wetenschappers in de evolutieeler zoals Nicolas Georgescu-Roegen en Sidney Winter, in plaats van aan sociologen als Max Weber of Mark Granovetter.

Verder maken de beide publicaties maken duidelijk hoe sterk de sociale en economische wetenschap zijn gespecialiseerd. In Swedberg's overzicht van markttheorieën worden tenminste acht varianten onderscheiden, en Noria en Gulati verdelen de organisatiesociologie in zes stromen. Voorts is het opvallend dat de institutionele economen meer dan de economisch sociologen hun eigen tijdschriften hebben, terwijl Swedberg in een eerdere publicatie (1993, p.xv) opmerkte dat de economische sociologie hiervan verstoken blijft. Een ander verschil tussen beide publicaties is dat het handboek een voornamelijk Amerikaanse aangelegenheid betreft: 39 van de 44 auteurs werken in de Verenigde Staten. In de *Elgar-companion* blijken 46 van de 97 auteurs niet werkzaam op een Amerikaanse Universiteit, onder wie Groenewegen in Rotterdam en Silverberg in Maastricht.

De publicaties zijn een belangrijke wegwijzer voor overzicht en verdieping van theorie en praktijk. De hoofdstukken in het handboek zijn doorgaans erg goed en compleet. Het handboek zal wereldwijd als standaard-referentie dienen voor uiteenlopende richtingen in de sociale wetenschappen. De hoofdstukken van de *Elgar-companion* zijn soms encyclopedisch beknopt en niet compleet zonder een ander hoofdstuk te raadplegen. Zo biedt bijvoorbeeld het stuk over investeringstheorie veel kritiek maar geen alternatief, en is het hoofdstuk over medezeggenschap eenzijdig Amerikaans georiënteerd.

De conclusie luidt dat het grensgebied tussen de economie en de sociologie intensief wordt verkend. De opmars van de rationale keuze-theorie en de netwerk-theorie in de sociale wetenschappen is manifest. De institutionele en evolutionaire economen bewegen zich juist van de rationele keuze-theorie vandaan en zoeken andere inspiratie voor hun argumentatie. Het lijkt er op dat zowel de economische sociologie als de institutionele en evolutionaire economie nog naar hun eigen identiteit en veronderstellingen op zoek zijn. De vraag of het tot een overbrugging van deze benaderingen komt kan niet zonder meer worden beantwoord.

De mogelijkheid en wenselijkheid van interdisciplinaire synthese zal moeten blijken uit studies op deelterreinen. Tot *grand designs* van de studie van het economisch leven komt het vooralsnog niet.
